

Erken Dönem Cumhuriyet'te Ahmet Ağaoğlu'nun Kemalizm'i Liberal Perspektiften Yorumlama Çalışmaları

Salih Zeki Haklı

Dr. | Polis Akademisi Öğretim Üyesi

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 23, Sayı: 90, Bahar 2018, ss. 35-57.

Gönderim Tarihi: 4 Mayıs 2018 | Kabul Tarihi: 28 Mayıs 2018

Öz

Türkiye'de Tek Parti Dönemi olarak adlandırılan 1923 ilâ 1946 yılları arasında sadece milliyetçi, devletçi ve sosyalist görüşlerin hâkim olduğuna ilişkin genel bir kanaat bulunmaktadır. Son yıllarda yapılan çalışmalar bu dönemde mezkûr ideolojilerle birlikte liberal görüşlerin de etkin konuma sahip olduğunu göstermektedir. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında siyasî, idarî ve akademik sahada önemli görevler üstlenmiş Ahmet Ağaoğlu'nun fikirleri incelendiğinde, liberal düşüncenin Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki durumu ve etkinliği hususunda belirli bir görüşe ulaşmak mümkündür. Ahmet Ağaoğlu, bir fikir adamı olduğu kadar aynı zamanda aktif siyasetin de içine yer almış birisidir. Bu nedenle onun liberalizmle olan ilişkisi sadece entelektüel bir ilgiyle sınırlı kalmamakta ve 'devleti kurtarmak' eksenindeki Türk modernleşmesinin temel kaygısıyla keşismektedir. Bu çalışmamızda eserlerinden hareketle Ağaoğlu'nun bireycilik, hürriyet, demokrasi ve devletçilik kavramlarını nasıl yorumladığı ve de Kemalizm'i liberal açıdan yorumlama gayreti incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Ağaoğlu, Kemalizm, Tek Parti Dönemi, Türk Liberalizmi, Bireycilik, Devletçilik.

The Efforts of Liberal Interpretation of Kemalism by Ahmet Agaoglu in the Early Republican Period of Turkey

Abstract

There is a widely common acceptance that merely nationalist, statist and socialist notions had dominated politics in the Early Republican Period between 1923 and 1946 which is called as Single-Party Era in Turkey. A certain number of studies has displayed that not only these ideologies had an influential position but also liberalism had a strong voice during the period. A thorough analysis of the writings of Ahmet Agaoglu who performed important duties in politics, administration and academia would possibly lead to a particular view with regard to the effectiveness of liberalism in the early period of Turkish Republic. Ahmet Agaoglu was an intellectual as well as he was actively involved in politics. So, his dealing with liberalism had not only been limited to intellectual interests but also had intersected with the primary concerns of 'Rescuing the State' in the axis of Turkish modernization. In this article, with reference to Ağaoğlu's pieces, his efforts to interpret Kemalism in accordance with liberalism and how he interpreted the notions of individualism, freedom, democracy and statism will be examined. Keywords: Electoral systems, Majority systems, Proportional representation systems, electoral alliance, Presidential government system.

Keywords: Ahmet Agaoglu, Kemalism, Single Party Era in Turkey, Turkish Liberalism, Individualism, Statism.

Giriş

Bu makale, Tek Parti Dönemi olarak adlandırılan 1923 ilâ 1946 yılları arasında Türkiye’de liberalizmin izini Ahmet Ağaoğlu’nun çalışmaları üzerinden sürmeye çalışmaktadır. Sanılanın aksine Cumhuriyet’in ilk yılları sadece milliyetçi, devletçi ya da sosyalist görüşlerin var olduğu bir dönem değildir. Bu dönemde mezkûr siyasî fikirler kadar liberalizmin de, dünyadaki ve ülkedeki gelişmelere rağmen, etkili bir yere sahip olduğu görülmektedir. Nitekim 1930’lu yıllarda Ankara Siyasal Bilgiler Okulu’nda Devletler Hukuku dersleri veren Prof. Dr. Ethem Menemencioğlu (1878-1965) hakkındaki çalışmamız, Cumhuriyet’in ilk yıllarında Türkiye’de liberal entelektüel bir damar olduğunu göstermektedir.¹ Ahmet Ağaoğlu’nun (1869-1939) siyasî görüşlerinin inceleneceği bu yazımızda ise, bu damarın genişliğine vurgu yapılacaktır. Böylelikle Türkiye’de kökleri Osmanlı modernleşmesi dönemine uzanan Türk liberalizminin Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki gelişimine Ahmet Ağaoğlu’nun fikirleri üzerinden temas edilecektir.²

Ahmet Ağaoğlu, bir fikir adamı olduğu kadar aynı zamanda aktif siyasetin içinde yer almış birisidir. Liberal görüşleri benimsemesi ve bu görüşleri yeni kurulan Cumhuriyet’in dikkati alması gereken bir alternatif model olarak sunmasının arkasında siyasî nedenler önemli yer tutmaktadır. Bu nedenle onun liberalizmle olan ilişkisi sadece entelektüel bir ilgiyle sınırlı kalmakta ve ‘devleti kurtarmak’ eksenindeki Türk modernleşmesinin temel kaygısıyla kesişmektedir. Mamafih Ağaoğlu’nun liberalizmin teorik boyutuyla ilgilenmediğini ileri sürmek mümkün değildir. Kaleme aldığı makalelerine ve kitaplarına bakıldığında güncel pratik ihtiyaçların giderilmesine ilişkin tekliflerinin zeminini liberalizmin teorik boyutunu oluşturduğu aşikârdır. Nitekim gençlik yıllarında eğitim gördüğü Fransa’da dahil olduğu ilmî ve sosyal ortamların liberalizmin bu teorik boyutunu benimsemesinde büyük etkisinin olduğu görülmektedir. Gerek öğrencisi olduğu Ernest Renan’ın bireysel özgürlüğü, eleştirel düşünceyi ve laikliği esas alan görüşleri ile yine Renan’ın tavsiye mektubuyla Juliette Adam’ın salonunda bireysel haklara ve serbest ekonomiye dayanan fikirlerle karşılaşmasının Ağaoğlu’nun liberal teoriyi benimsemesinde ciddi etkileri olduğu anlaşılmaktadır.³

1 Salih Zeki Haklı, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Sosyal Liberal Bir Akademisyen: Prof. Dr. Ethem Menemencioğlu”, *Liberal Düşünce*, Ankara 2016, Sayı: 82, ss. 55-77.

2 Ali Fuat Başgil’i de ekleyebileceğimiz bu üretken ve etkin liberal damarın neden görmezlikten gelindiğini anlamak için bkz. Ayşe Trak, “Devlet ve Fert: Gecikmiş Bir Kitap Eleştirisi”, *Toplum ve Bilim*, İstanbul 1981, Sayı: 14, ss. 64-83.

3 A. Holly Shissler, *İki İmparatorluk Arasında Ahmet Ağaoğlu ve Yeni Türkiye*, çev. Taciser Ulaş Belge, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005, s. 119.

Liberal bireyci anlayış çerçevesinde görüşlerini ifade eden Ahmet Ağaoğlu, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) içinde siyaset yapmakla birlikte, fırka içindeki liberal tavrını sürdürmüş, yeniden kurulan siyasî ve iktisadî sistemin liberal ilkeleri esas almasını savunmuş ve kendi tasavvurundan farklı mecraya yönelen fırkanın ve idarecilerin birtakım karar ve icraatlarını yine liberal eksen üzerinden tenkit etmiştir.⁴ Ahmet Ağaoğlu'nun bu liberal duruşu kaleme aldığı kitaplar ve makalelerde açık şekilde görülmektedir. Kemalizmin sosyalist yorumunu yapmaya çalışan Şevket Süreyya Aydemir ve Kadro dergisiyle girdiği polemikleri derlediği "Devlet ve Fert" isimli kitabında devletçilik, bireycilik, hürriyet ve çağdaşlaşma gibi meseleler üzerine düşüncelerini ifade etmiştir. Bir nevi özgürlük ütopyası olan "Serbest İnsanlar Ülkesinde" isimli eseri, Ağaoğlu'nun kendi ifadesiyle, Cumhuriyet rejiminin manevî ideolojisini kurma amacıyla kaleme alınan bir hikâye olarak karşımıza çıkmaktadır. Batılılaşmak ve Türkiye'nin toplumsal yapısı hakkındaki görüşleri ise "Üç Medeniyet" ile "Gönülsüz Olmaz" isimli eserlerinde yer alırken; demokrasi anlayışı ve aydınların demokrasilerdeki rolü hakkındaki fikirleri ise "İhtilal mi İnkılâp mı?" isimli kitabında ve gazete ile dergi yazılarında görülmektedir. Bu çalışmamızda Ağaoğlu'nun bu eserlerinden hareketle onun liberal kimliğine, bireyciliği, hürriyeti, demokrasiyi ve devletçilik kavramlarını nasıl yorumladığına ve de Kemalizm'i liberal açıdan yorumlama gayretlerine temas edilecektir.

Bireye ve Bireysel Hürriyetlere Verdiği Önem

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında çokça görülen siyasetçi-aydın modelinin önemli temsilcilerinden birisi olan Ahmet Ağaoğlu'nun düşünce ve siyasî hayatında liberal bireycilik anlayışının önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Öyle ki modernleşme, toplum, demokrasi, özgürlük ve iktisatla ilgili görüşlerini bireycilik düşüncesi çerçevesinde değerlendirmektedir. Gerek ülkedeki gerekse dünyadaki genel siyasî havaya bakıldığında Ağaoğlu'nun bu yaklaşımın oldukça istisnai bir nitelik taşıdığı açıktır. Liberalizmin entelektüel ve siyasî camialarda itibarını hızla kaybettiği bu yıllarda Ağaoğlu, yeni devletin güçlü ve sağlıklı şekilde varlığını sürdürebilmesi ve gelişebilmesi için siyasî, iktisadî ve içtimaî manada liberal ilkelerin esas alınması gerektiğini ısrarla ve samimiyetle savunmaktadır.

4 Liberal bir siyasetçinin CHF içinde siyaset yapması ilk bakışta şaşırtıcı gelse dahi dönemin CHF'sinin Batılılaşma taraftarlarından İslamcısına, Sosyalistinden Milliyetçisine kadar geniş bir siyasî yelpazeyi içinde barındırdığı görülmektedir. Bunun çeşitli sebepleri arasında en önemlileri CHF'nin siyaset yapabilen tek parti olması kadar, İsmail Kara'nın belirttiği üzere, farklı düşüncedeki birçok şahsiyetin bu dönemde iletişim halinde olması ve karşılıklı fikir tartışmalar içinde bulunabilmesidir. CHF dışında birçok fikir meclisinin de benzer çeşitliliği içermesi bu durumu daha da anlaşılır kılmaktadır. 27 Mayıs darbesinin Türkiye'ye verdiği büyük zararlardan bir diğeri çeşitlilik içeren bu yapıları ortadan kaldırması ve farklı fikir grupları arasındaki iletişimi neredeyse yok etmesidir.

Ağaoğlu'nun yazmış olduğu eserlere bakıldığında benimsediği bu bireycilik anlayışının liberal bir muhtevaya sahip olduğu görülmektedir. Bireyi diğer kollektif bütünlerden zihnî ve ahlâkî manada üstün kabul eden liberalizme göre akıl sahibi ve bunu kullanma beceresine sahip olan birey, kendi varlığı ve geleceğiyle ilgili nihaî kararı verecek olan özgür bir varlığa karşılık gelmektedir. Bireyin sahip olduğu bu özelliğin insanların kendi hayatlarına olduğu gibi içtimaî hayata da olumlu etkileri olmaktadır. Böylelikle birey fiillerinin ahlâkî sorumluluğunu üstlenmesi neticesinde sorumluluk sahibi bir varlık olmakla birlikte kendi iradesi doğrultusunda fiillerini tatbik etmesi neticesinde içtimaî hayatta beşerî ilişkilerin daha sağlıklı bir şekilde oluşmasını ve bu duruma istinaden içtimaî yapının sağlamlığını ve gelişmesini tahkim etmektedir.⁵

Bireyin şahsî ve içtimaî alanlardaki gelişimine yapılan bu liberal vurgudan hareketle Ahmet Ağaoğlu da Türk siyasetinin ve içtimaî yapısının yeniden kurulmaya çalışıldığı bir dönemde yeni yönetici kadronun tatbik edeceği politika ve yöntemleri liberal bireycilikten istifade etmek suretiyle belirlemesi gerektiğine inanmaktadır.⁶ Ahmet Ağaoğlu, siyasetçi olmasının da etkisiyle, liberal bireyciliğe ilişkin bu kabullerini detaylı teorik tartışmalardan ziyade içtimaî hayatta ve siyasette sorun olarak addettiği pratik meseleler üzerinden ele almaktadır. Nitekim kendi yaşadığı dönemden yüz yıl önce tartışılmaya başlanan “Türkiye neden Batı'nın gerisinde kaldı?” ve “Türkiye'nin ilerlemesi için neler yapması gerekiyor?” şeklindeki determinist mahiyetteki sorulara bu minvalde cevaplar aradığı ve çözüm önerileri sunduğu görülmektedir. Böylelikle yeni bir siyasî ve içtimaî düzen kurmayı hedefleyen Türk modernleşmesinin ancak liberal bir anlayışı esas alması durumunda başarıya ulaşacağına inanmaktadır.

Ahmet Ağaoğlu, liberal bireycilik hakkındaki görüşlerini izah etmeden önce Türk ve Batı toplumlarının zihniyet dünyalarını ve yaşayış biçimlerini mukayeseli olarak ele almaktadır. Türkiye'nin siyasî ve içtimaî yapısının dönüştürülmesi gerektiğine inanmasının da etkisiyle, döneminin birçok modernist düşünürü gibi, Osmanlı'nın toplumsal yapısıyla hesaplaşarak kendi fikirlerinin altyapısını oluşturmaktadır. Ona göre, kuvvetli toplumlar yalnızca kuvvetli bireylerin olduğu sosyal yapılara karşılık gelmektedir.⁷ Bu sebeple Batı'nın modern dönemde gösterdiği siyasî ve iktisadî gelişimin temelinde bireyin başlı başına bir değer olarak korunmasının yer aldığı düşünülmektedir.

5 Salih Zeki Haklı, *Özgür Toplumda Birey ve Cemaat*, Liberte Yayınevi, Ankara 2017, s. 40-61

6 François Georgeon, “Azerbaycanlı Bir Entellektüelin Ortaya Çıkışı: Ahmed Ağaoğlu'nun Fransa Yılları 1888-1894”, *Toplumsal Tarih*, İstanbul 1994, Sayı: 1, s. 6.

7 Ahmet Ağaoğlu, *Devlet ve Fert*, Sanayiinefise Matbaası, İstanbul 1933, s. 74.

Batı dünyası siyasî, içtimaî, estetik ve fikrî gücünü bireyi kuvvetlendirme- si sayesinde sürdürmektedir. Bu gelişmenin oluşmasında ise birey ile bireyin içinde yaşadığı toplum arasında kurulan olumlu irtibat bulunmaktadır. Toplumun genel yapısı bireye belirli bir ilham vermenin karşılığında bireyin üretkenliği neticesinde çok daha fazlasını ondan geri almaktadır.⁸ Bireyin böyle bir siyasî ve hukukî koruma altına alınması sayesinde Batılı ülkeler kendi insanların becerilerinden azami ölçüde istifade etmektedir. Bireye yüklenen anlamı ve değeri Batı ve Doğu toplumlarının ayırt edici özelliği olarak değerlendiren Ağaoğlu, Batı toplumlarının baş döndürücü bir gelişim yaşarken Doğu toplumlarının güçlerini yitirmesinin esas sebebinin de bireye verilen bu değer farklılığına dayandırılmaktadır. Nitekim Batı'da bireycilik ve özgürlük düşüncelerine dayalı bir sistem inşa edilirken, Doğu'da ise tam tersine bireyin hem maddî hem de manevî bakımdan gelişmesine müsaade edilmediğini belirtmektedir.⁹

Ağaoğlu, bütün Doğu toplumlarında olduğu gibi, Osmanlı toplumunun geleneksel düşünce ve yaşayış şeklini bireyin gelişimi önündeki en büyük engel olarak tanımlamaktadır. Osmanlı'nın bu geleneksel yapısını Batı karşısında geri kalmasının en önemli nedenleri arasında görmektedir. Bu anlayış ve davranış şekli değişmeden Türkiye'nin siyasî, iktisadî ve içtimai yapısının tam manasıyla değişmeyeceğini ifade etmektedir. Ahmet Ağaoğlu, bireyciliğin önemini sıklıkla vurgulamasının yanı sıra, Osmanlı toplumunda bireyciliğin ortaya çıkmamasının nedenlerini detaylı şekilde değerlendirmektedir. Nitekim Türkiye'nin gelişmesi ve kalkınması konusunda kilit role verdiği bireyciliğin Türk toplumunda neden ortaya çıkmadığına ilişkin ilk durum tespiti ve değişiklik teklifi aşağıdaki şekilde karşımıza çıkmaktadır:

Cahil, kendisinin köle olduğunu bilen ve bu köleliğe tevekkül ve rıza ile kendisini teslim eden bir kadının etrafında büyüyen, ailesi içinde maddî kuvvetin timsali olan babasının -haklı olsun olmasın- her hususta üstün, galip ve hakim olduğunu devamlı olarak seyreden, dışarıdan insanların evinin duvarları, pencerelerinin kafesi, perdeleri, annesinin çarşafı ve peçesi, babasının selamlığı ile ayrılmış olan bir çocuğun ruhunda ferdiyet denilen olayın en menfi tarafları ta çocukluğundan ziyadesiyle gelişmeye başlamaz mı? Bizdeki ruhî kusurların kaynağını işte şu geçirdiğimiz çocukluk günlerinde ve o devrin aile etkilerinde aramalıdır. Hayatin en önemli kısmı olan bu devrede alınmış olan etkiler, hayatımızın sonuna kadar bizi takip eder.¹⁰

Ağaoğlu, Türkiye'nin toplumsal yapısının neredeyse bütün temel unsurlarını bu sözleriyle tenkit eder durumdadır. Aile içinde kadın ve erkek arasındaki ilişki biçimi, bu ilişki biçiminin çocukların zihnî ve ahlâkî gelişimine tesiri, Türk evinin dış ve iç mimarî özellikleri ve de kadınların giyim ve kuşamları

8 Ahmet Ağaoğlu, *Üç Medeniyet*, Doğu Kitapevi, İstanbul 2013, s. 39.

9 Ağaoğlu, *Devlet ve Fert*, s. 27.

10 Ağaoğlu, *Üç Medeniyet*, s. 63.

bu sert eleştirilerden nasibini almaktadır. Elbette bu eleştiriler sadece aile hayatıyla sınırlı kalmamaktadır. Ona göre mevcut eğitim anlayışı, eski hükümet sistemi, dinî anlayış ve edebî ürünler de Türk toplumundaki ferdî faziletlerin yok olmasının temel sorumluları olarak sayılmaktadır.¹¹ Ahmet Ağaoğlu, Türkiye'nin gelişmesi ve kalkınmasının bireyi koruyan ve ona serbest hareket alanı sağlayan siyasî ve içtimaî bir yapının kurulmasıyla mümkün olacağını ifade etmektedir. Bu yapının kurulması ise bireye ait özgürlüklerin kabul edilmesiyle mümkün olacaktır. Ağaoğlu, birçok yazısında, bir siyasi sistemin hayat hakkı, fikir ve eylem özgürlüğü ile bireylerin şahsiyetlerini geliştirme hakkı başta olmak üzere bireysel hürriyetleri garanti alan bir yapıda teşekkül etmesi gerektiğine işaret etmektedir.¹²

Ağaoğlu, hürriyet mefhumuna olan bağlılığının temelinde hakikat mefhumuna duyduğu saygının yer aldığını sıklıkla dile getirmektedir. Ona göre, bireyin özgür olabilmesi için hakikati sevmesi ve ona tahammül etmesi gerekmektedir. Bu bağlamda hürriyeti serbest düşünmek ve düşündüğünü serbest ve samimi şekilde söylemek olarak da tanımlayan Ağaoğlu, bu hürriyetin tesisi için ister doğru isterse yanlış kabul edilsin ifade edilen düşünceye tahammül edilmesinin önemli olduğuna inanmaktadır. Zira açıklanan ifadenin başka kişilerce reddedilmesi ve düzeltilmesi de hürriyeti tamamlayan bir unsur olarak meydana gelmektedir.¹³

Ağaoğlu, düşüncenin bu şekilde serbestçe ifade edilmesinin ve onun serbestçe değerlendirmeye tabi tutulmasının içtimaî gelişme açısından büyük kıymet taşıdığını düşünmektedir. Nitekim bir ülkenin ilmî ve iktisadî açıdan gelişmesi için öncelikli olarak bireylerin korunması, bireylerin korunabilmesi içinse hürriyetlerin garanti altına alınması gerekmektedir. Tenkit ve serbest düşünce sayesinde toplumlar her türlü bilgiyle karşılaştıkları için doğruyu yanlıştan ayırabilmekte ve hataları düzeltme imkanına sahip olmaktadır.¹⁴ Ahmet Ağaoğlu, Batılı toplumların tecrübesinden örnek vererek, hürriyete dayalı bir sistemin kurulması ile güçlü bir medeniyetin varlığı ve gelişimi arasında olumlu ilişkinin bulunduğunu iddia etmektedir. Öyle ki düşüncenin serbestçe ifade edilememesi halinde bir milletin ilim ve fende ilerleyemeyeceğini, güzel sanatlarda gelişemeyeceğini ve bu tür toplumların medeniyet kuramayacaklarını ileri sürmektedir.¹⁵

11 Ağaoğlu, a.g.e., s. 64.

12 Ağaoğlu, a.g.e., s. 35.

13 Ahmet Ağaoğlu, *Serbest İnsanlar Ülkesinde*, Sanayii Nefise Matbaası, İstanbul 1930, s. 58.

14 Ağaoğlu, a.g.e., s. 87.

15 Ahmet Ağaoğlu, *İhtilal mi İnkılap mı?*, Alaeddin Kırıl Basımevi, Ankara 1942, s. 71-72.

Ahmet Ağaoğlu'nun kendi dönemindeki Marksist görüş ve hareketleri yoğun şekilde eleştirmesinde ve bu görüşü savunanlarla polemikler yaşamasında bireysel hürriyetlerin korunması hususundaki hassasiyeti önemli rol oynamaktadır. Bireyi ve onun tercih ettiği hayat şeklini yeterli derecede dikkate almamakla eleştirdiği Marksizm'i, insan hayatının gelişimini sadece maddî ve iktisadî meseleler üzerinden değerlendirmekle yetindiğini belirtmektedir. Oysa ki, Ağaoğlu'na göre, insanları derinden etkileyen ve onlara yön veren birtakım ruhî ve manevî etkenlerin olduğu unutulmamalıdır. Bireyler sadece maddî unsurlara değil; şeref, namus ve haysiyet gibi soyut ve manevî değerlere kıymet veren varlıklardır. Hatta bu değerler bazen maddî unsurlardan daha mühim görülmekte ve bunlar için insanlar canlarını dahi feda edebilmektedir. Marksizm'i insanın bu yönünü ihmal eden bir düşünce olduğu için eksik ve hatalı bir düşünce sistemi olmakla itham etmektedir.¹⁶

Ahmet Ağaoğlu, liberal bireyciliğe ve bireysel hürriyetlere dayalı görüşleri üzerinden, Kemalizm'in Marksist yorumunu oluşturmaya çalışan Kadro dergisi yazarlarıyla fikrî bir mücadeleye girmiştir. Derginin önemli yazarlarından Şevket Süreyya Aydemir'in¹⁷ 1932 senesinde yayınlandığı "İnkılap ve Kadro" isimli eserinde, Cumhuriyet inkılabının önder bir kadro tarafından yapılacağı, inkılabın prensiplerini kabul etmeyenlerin zorla ikna edilecekleri ve devletçiliğin kumanda ekonomisi modeline benzer şekilde uygulanması yönündeki görüşleri yer almıştır.¹⁸ Ağaoğlu, ilk olarak gazete yazılarında sonrasında ise 1933 senesinde mezkûr yazıları derlediği "Devlet ve Fert" isimli eserinde Aydemir'in bu görüşlerini çok sert şekilde eleştirmiştir. Kadro dergisinin benimsediği bu yaklaşımın tam manasıyla hoşgörüsüzlüğe karşılık geldiğini belirterek, yeni inkılâbın ideolojisi olarak anlatılan şeylerin Kadrocuların kendi kafalarında taşıdıkları şahsî fikirler olduğunu ve bu suretle kendi subjektif fikirlerini inkılâba atfetmeye çalıştıklarını söylemiştir.¹⁹ Ahmet Ağaoğlu, yaşanacak değişimin bireyin gelişimini ve onu koruyacak bir anlayışla yapılması gerektiğini söylemekle birlikte bu değişimin topluma zorla değil onu ikna ederek gerçekleştirilmesi gerektiğini de ısrarla vurgulamaya devam etmiştir.²⁰

16 Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 54.

17 Şevket Süreyya Aydemir (1897-1976) Cumhuriyet'in ilk yıllarında öğretmenlik başta olmak üzere idarî görevler üstlenmiş bir düşünürdür. Kemalist inkılaplara bağlı olan Aydemir, bu inkılapların sosyalist bir yorumunu yapmaya çalışmıştır. Nitekim bu yorum denemesini 'İnkılâp ve Kadro'; hayat hikayesini ise 'Suyu Arayan Adam' isimli eserlerinde kaleme almıştır.

18 Şevket Süreyya Aydemir, *İnkılap ve Kadro*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003, s. 75.

19 Ağaoğlu, *Devlet ve Fert*, s. 11.

20 Ahmet Ağaoğlu, *Gönülsüz Olmaz*, Ankara 1941, s. 27.

Ahmet Ağaoğlu'nun her türlü kolektivist düşünce karşısında gösterdiği bireyciliğe ve bireysel hürriyetlere dayalı yaklaşımının sadece siyasî ve içtimaî konularla sınırlı kalmadığı görülmektedir. Bahsetmiş olduğu sistemin tesis edilebilmesi için liberal bireyciliğin ve bireysel hürriyetlerin iktisadî sahada da korunması gerektiğini savunmaktadır. Buna göre bir ülkenin iktisadî olarak gelişebilmesi için "iş bölümü" ve "vazife ayrımı (uzmanlaşma)" anlayışını esas alması gerekmektedir. İş bölümü ve uzmanlaşmaya dayalı bu iktisadî sisteminin sağlıklı çalışabilmesi içinse insanların serbestçe çalışmalarına, serbestçe ortaklık kurmalarına ve serbest rekabet esaslarına göre faaliyet yürütmelerine müsaade edilmesi gerekmektedir.²¹ Devletin ve toplumun kalkınması ve gelişmesi için olmazsa olmaz olan bireyciliğin varlık kazanması liberal siyasî ilkelerin kabul edilmesi kadar bu iktisadî ilkelerin de uygulanmasına ihtiyaç duymaktadır.

Ağaoğlu'nun iktisadî kalkınma modelinin genel unsurlarını serbest piyasa ekonomisinin serbest teşebbüs ve rekabet prensiplerinin oluşturduğu bu izahından açıkça anlaşılmaktadır. Nitekim Ağaoğlu özellikle gelişme ve ilerleme konusunda bu modelin en önemli unsurlarından birisini teşkil eden serbest rekabete büyük önem vermektedir:

Rekabet sahasında galabeyi yalnız en fazla çalışmakla en fazla kabiliyet alabilir. Bundan dolayı, galebe çalabilmek için tek çare, rakiplerden daha iyi, daha güzel iş görmek hassasına malik olmaktır. (...) Mesela, teşebbüs, cesaret, dayanışma ve yardımlaşma gibi faziletler, onun sayesinde son derece gelişti. Rekabette tabi olarak başarının en öne gelen amili, icat fikri, teşebbüs ve cesarettir.²²

Ahmet Ağaoğlu'nun savunduğu bireycilik anlayışı, yukarıdaki alıntından da anlaşılacağı üzere, dayanışma ve yardımlaşma duygularını da dikkate almaktadır. Ahmet Ağaoğlu, bireysel gelişmeye zemin sağlayan bir toplum kadar bu yeni toplumun dayanışmacılığı da benimsemesini istemiş ve bu nedenle bireyin buna uygun davranması gerektiğini ifade etmiştir. İnsanların ve toplumun huzurlu şekilde varlığını sürdürmesine imkân sağlayan bu bireycilik anlayışının toplumun çıkarlarını tamamen yok sayan veya men-subu olduğu toplumdan tamamen kopuk bir insanı temsil eden bencil bir bireycilik olarak anlaşılması gerektiğini dile getirmektedir. Ona göre, birey toplumun çıkarları söz konusu olduğunda kendi çıkarını feda etmeyi de bilmelidir.²³

21 Ağaoğlu, *Üç Medeniyet*, s. 64.

22 Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 65.

23 A. Gün Soysal, "Ahmet Ağaoğlu", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 205.

Ağaoğlu, bir toplumun huzurlu şekilde varlığını sürdürebilmesi için bireyciliği ve dayanışmayı sentezleyen bir yaklaşımın esas alınması gerektiğine inanmaktadır. Ağaoğlu'nun ideal bir siyasî ve içtimaî düzenin bu birliktelik sayesinde gerçekleşeceğine dair inancının arka planında 20. Yüzyılın başından itibaren neredeyse bütün Türk aydınını etkilemiş olan Emile Durkheim'in etkisi olduğu söylenebilir. Durkheim, arzu ettiği serbest piyasa toplumunun oluşmasının aşırı ekonomik bireycilik tarafından bozulmasından büyük endişe duymuştur.²⁴ Bununla birlikte Ahmet Ağaoğlu'nun dayanışmacılık kavramına yüklediği anlamın Durkheim'in Türkiye'deki en büyük temsilcilerinden Ziya Gökalp'in benimsediği dayanışmacılık düşüncesinden farklı olduğu görülmektedir. Nitekim Ağaoğlu, birçok kere, Gökalp'in "hak yok, vazife var!" şeklinde formüle ettiği dayanışmacılık anlayışını eleştirmektedir. Batılı toplumların gelişmesi ve kalkınmasının salt bir vazife anlayışıyla değil, her hakka karşı bir vazifenin ve her vazifeye karşı da bir hakkın bir araya getirilmesiyle mümkün olduğunu ifade etmektedir. Ona göre, artık modern dönemde ne vazifesiz haktan ne de haksız vazifeden bahsetmek söz konusudur.

Ağaoğlu da dayanışmaya ve yardımlaşmaya dayanan davranış biçimlerinin bireyin şahsiyeti ile toplumsal hayatın gelişimi açısından önemli birer fazilet olduğunu kabul etmektedir. Bununla birlikte onun fikirlerinde dayanışma duygusu bireyi ve özgürlükler aleyhine gelişmek şöyle dursun, tam tersine bu değerleri koruyucu ve geliştirici bir amaca hizmet etmektedir. Zira Ağaoğlu'na göre hak mefhumu şahsî olduğu kadar içtimaî bir hadisedir, çünkü insan yalnız başına yaşadığı takdirde hakkın ileri sürülmesi veya korunması gibi bir durum ortaya çıkmayacaktır. Hakkın mevcudiyeti için en az iki kişinin bir arada olduğu sosyal bir organizasyonun varlığı gerekmektedir. Ağaoğlu bu temel kabulden hareketle kaynağı toplum olan hakkın muhafazası için yine toplumun varlığı ve katılımının şart olduğunu belirtmektedir.²⁵ Böylelikle dayanışma ve fedakârlık duygularının geliştiği toplumlar güçlü bir yapıya kavuşurken, insanların birbirleriyle ilgilenmedikleri egoist toplumlar ise tam aksine zayıflamakta ve yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır.

Ağaoğlu'nun düşünce sisteminde dayanışma duygusu, özgürlüklerin kısıtlanmasını değil bilakis bu özgürlüklerin garanti alınmasını sağlayan bir görevi ifa etmektedir. Ailelerin ve fertlerin ayrı yaşadıkları ve aralarında ilişkinin çok az olduğu, vatandaşların birbirine birer yabancı gibi davrandıkları ve birbirlerine karşı içtimaî ve siyasî açıdan umursamaz tavırlar sergiledikle-

24 Hilmi Ozan Özavcı, *Intellectual Origins of the Republic Ahmet Ağaoğlu and the Genealogy of Liberalism in Turkey*, Brill, Leiden 2015, s. 167.

25 Ağaoğlu, *Serbest İnsanlar Ülkesinde*, s. 105.

ri toplumların kaçınılmaz olarak haklarını yitirme tehlikesiyle karşı karşıya olduklarını ve bu durumun en nihayetinde bir baskı rejimine yol açacağını ifade etmektedir. Hürriyetin esas alındığı sistemlerde ise herkes bir başkasının durumuyla ilgilendiğini, başka kişilerin geleceklerini kendi geleceklerinin bir parçası olarak gördüklerini ve birbirine adeta bitişik halkalar gibi yaşadıklarını ifade etmektedir.²⁶ Ağaoğlu, bu görüşlerinden hareketle, Doğu toplumlarının zayıf siyasî ve içtimaî yapılara sahip olmasının nedenleri arasına bireyin korunmaması kadar insanların birbirlerinin durumlarına kayıtsız kalmalarını da eklemektedir. Ona göre, Doğu'da bu duygu ve davranışların eksikliği insanların özgürlüklerini yitirmeleri sonucuna yol açarken; Batılı toplumlar birbirleriyle sıkı bir dayanışma içinde bulunmakta ve özgürlüklerine yönelik müdahalelerde birbirlerine destek çıkararak haklarını muhafaza edebilmektedirler.²⁷

Ahmet Ağaoğlu'nun görüşlerinde temas ettiği yardımlaşma ve dayanışma kavramlarının milliyetçi veya komüniteryan anlam içermekten ziyade liberal iş bölümü kavramına dayanmakta olduğu yine birçok eserinde yer alan ifadelerinde açıkça anlaşılmaktadır. Bireyin ve onun ruhî hissiyatının inkâr edilmesi halinde cemiyetin dinamizm arzusundan mahrum kalacağı ve dayanışmacı bir toplumun yanı sıra bireyin girişim ruhunun serbest rekabet koşulları içinde ortaya çıkmasını sağlamanın iktisadî ve içtimaî gerekliliği yönündeki ifadeleri bu konudaki hassasiyetine örnek gösterilebilir.²⁸ Nitekim fazilet olarak belirttiği bu iki kavramın yine iş bölümüne dayalı serbest rekabet sistemi içinde anlamlı olduğunu ısrarla vurgulamaktadır. Serbest rekabet sistemi içinde aynı işi yapan kişilerin birtakım ortak sorunlarla her zaman karşılaştıklarını ve bu sorunlar karşısında birleşmenin ve de iş bölümü yapmanın zorunlu olduğunu belirtmektedir. Zira insanların karşılıklı ilişkide bulunması gelişmiş toplumların en temel özellikleri arasında yer almaktadır. Böylelikle insanlar, belirli bir konuda uzmanlaşabilmeleri için bir arada yaşadıkları diğer kişilerin yardımına ihtiyaç duymaktadırlar.²⁹ Beşerî ilişkilerin tesisi bu surette doğal, zarurî ve herkesin yararına olacak şekilde gerçekleşmektedir. Karşılıklı yardımın, kooperatiflerin, sigorta kurumlarının ve tasarruf sandıklarının iş bölümü ilkesi doğrultusunda bu amaçla kurulduğunu ve sağlıklı olarak serbest rekabet sistemi içinde varlığını sürdürdüğünü ifade etmektedir.³⁰ Benzer şekilde zenginlerin fakirlere yardım etmesinin de esasında

26 Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 29-30.

27 Ahmet Ağaoğlu, *Ben Neyim*, ?, İstanbul 1939, s. 14.

28 Güven Bakırcı, "Batı Medeniyeti Hayranı Liberal Bir Aydının Çelişkisi ve Sınırları: Ahmet Ağaoğlu", *Toplumsal Tarih*, İstanbul 1997, Sayı: 41, s. 36.

29 Ağaoğlu, *Devlet ve Fert*, s. 23.

30 Ağaoğlu, *Üç Medeniyet*, s. 66.

ekonomik sistemin daha sağlıklı yürümesini sağladığını ve uzun vadede yine zenginlerin yararına bir durumun ortaya çıkacağını iddia etmektedir. Misal olarak zenginlerin fakir çocukların okumalarıyla ilgilenmeleri durumunda bu çocukların gelecekte o zengin kişilerin müesseselerinde, fabrikalarında ve imalathanelerinde usta ve işçi sıfatıyla çalışacaklarını ve kendilerine yardım eden kişilere bunun karşılığını hizmet etmek suretiyle ödeyeceklerini belirtmektedir.³¹

Çoğulcu, Rekabetçi ve Denetimci Bir Demokrasi Savunusu

Ahmet Ağaoğlu'nun zihniyet dünyasında yer alan liberal bireyci siyasî ve içtimaî sistemin oluşabilmesi açısından demokrasi önemli bir yere sahip bulunmaktadır. Yazılarında en ideal yönetim sisteminin demokrasi olduğunu ve onun alternatiflerine nazaran daha üstün bir sisteme karşılık geldiğini sıklıkla belirtmesinin temelinde bu kanaati yer almaktadır. Türkiye'nin çok partili hayata geçtiği 1946 senesinden önceki dönemde, birinde Ağaoğlu'nun bizzat dahil olduğu, iki farklı çok partili siyasî sistem tecrübesi yaşanmıştır. Birinci tecrübe, cumhuriyetin ilanından kısa bir süre sonra 17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) adıyla Kazım Karabekir, Rauf Orbay, Adnan Adıvar ve Ali Fuat Cebesoy tarafından kurulmuştur.³² TCF, kuruluşundan kısa bir süre sonra, 11 Şubat 1925'te çıkan Şeyh Sait İsyanından sorumlu tutularak; isyanın bastırılması için çıkarılan Tahrir-i Sükun Kanununun ilgili hükümlerine dayanılarak Bakanlar Kurulu kararıyla 3 Haziran 1925'te kapatılmıştır.³³

TCF'nin kapanmasından beş yıl sonra Mustafa Kemal'in arzusu doğrultusunda Türkiye ikinci kez çok partili sisteme geçiş yapmıştır. Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) adıyla 12 Ağustos 1930'da resmen kurulan partinin başkanlığına Fethi Okyar, Genel Sekreterliğine ise Ahmet Ağaoğlu ve Mehmet Emin Yurdakul getirilmiştir. Kendisini devlet partisi ve devrimlerle özdeşleşmiş gören CHF, siyasî muhalifi olan SCF'yi bir siyasal örgüt olarak değil, rejimi tehdit eden bir unsur olarak kabul etmiştir. Bu endişe neticesinde fırkanın 17 Kasım 1930'da kapatılması kararlaştırılmakla birlikte; bu dönemden itibaren CHF rakip partiyi destekleyen halka karşı daha da şüpheli bir tavır sergilemeye başlamıştır. Bu tutumun gelişmesi neticesinde fırka kendisini dışarıya kapattığı gibi zamanla halka karşı şüpheli ve devrimler konusunda daha tutucu hâle gelmiştir.³⁴ Başarısızlıkla son bulan SCF tecrübesinin yönetici sınıfta oluşturduğu bir diğer olumsuz kanaat ise toplumda iktisadî

31 Ağaoğlu, *Serbest İnsanlar Ülkesinde*, s. 116.

32 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, çev.: Metin Kırıatlı, Ankara 2000, s. 265.

33 Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi III (Birinci Bölüm)*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1991, s. 134-135.

34 Turan Güneş, *Türk Demokrasininin Analizi*, Ümit Yayıncılık, Ankara 1996, s. 79.

kalkınma ve kültürel gelişme tam anlamıyla gerçekleşmeden demokrasiye geçişin mümkün olamayacağı inancı olmuştur.³⁵

İç siyasette çok partili demokrasiye yönelik olumsuz bir tavır olmasına ve de bu olumsuzluğu SCF sonrası siyasî olduğu kadar özel hayatında da yaşayan Ahmet Ağaoğlu, halk hâkimiyeti demek olan demokrasiyi Millî Mücadele'nin ilk zamanlarından ömrünün sonuna kadar savunmayı sürdürmüştür. Ankara hükümeti döneminde hem Millî Mücadele'yi desteklemek hem de demokrasinin en ideal sistem olduğunu göstermek için demokrasiye ilişkin görüşlerini Batılı sistemlerden ziyade daha çok İslam'ın genel kuralları ve tarihi üzerinden örnekler vererek dile getirmiştir.³⁶ Hakimiyet-i Milliye gazetesinin 12 Mayıs 1922 tarihli sayısında hem İstanbul hükümetine karşı Ankara hükümetinin halk nezdindeki itibarını sağlamlaştırmak hem de yeni rejimin demokratik usul ve esaslar çerçevesinde gelişmesini sağlamak için halk hâkimiyeti ile İslam arasında olumlu bir ilişkinin varlığını göstermek istemiştir.³⁷ Ona göre, halk hâkimiyetinin İslam'da sağlam bir temeli vardır ve bu temel "icmai ümmet" kavramı üzerine inşa edilmiştir. İslam dini, tarihte ilk defa, toplumu hükümet ve hukukun esasları ve membaı olarak kabul etmiştir.³⁸

Türkiye'nin siyasî ve içtimaî hayatını İslam ile mesafeli tutmaya başladığı 1924 senesinden itibaren dönemin birçok etkili ismi gibi Ağaoğlu da görüşlerini seküler bir düzleme kaydırmıştır. Bu dönemde Ağaoğlu, demokrasiyi modernleşmenin ve Batılılaşmanın bir gereği olarak değerlendirmeye başlamıştır. Tersine bir demokrasi dalgasının yaşanmakta olduğu bu yıllarda dahi güçlü bir demokrasi savunusu gerçekleştirmeye devam etmiştir. Nitekim dünya genelinde liberalizm ile birlikte demokrasinin de itibar kaybettiği 1930'lu yıllarda ekonomik buhrandan çıkış yolunun komünizm, faşizm, Hitlerizm veya başka diktatörlükler olmadığını belirtmiştir. Özellikle 1929 ekonomik buhranının sorumlusu olarak parlamentarizmin görülmesinin yanlış olduğunu belirterek; keyfî idareyi parlamenteryen idareye tercihi bir nevi delilik olarak adettmiştir.³⁹

35 Levent Köker, "Kemalizm/Atatürkçülük: Modernleşme, Devlet ve Demokrasi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm*, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 106.

36 Siyasî değişimi meşrulaştırmak amacıyla kullanılan bu dil elbette ki Ağaoğlu'na has bir durum değildir. Tanzimat'tan itibaren modernleşmeyi bir devlet politikası olarak benimseyen iktidar kadrosu, dini bir nevi araç, daha da ötesi bir kalkan olarak kullanmıştır. Ağaoğlu'nun demokrasiyi İslam tarihi ve İslamî değerler üzerinden izah etmesinin gösterdiği bir diğer husus dönemin aydınlarının İslamî kavram ve değerlere olan vukufiyetleridir. İster dindar ister seküler olsun dönemin birçok düşünürü gibi Ağaoğlu da içinde bulunduğu değerler sisteminin farkındadır ve ona göre hareket edilmesi gerektiğinin farkındadır. Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. İsmail Kara, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslam I*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2009.

37 Ağaoğlu, *İhtilal mi İnkılap mı?*, s. 17.

38 Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 14.

39 Hakkı Uyar, "Ağaoğlu Ahmet'in 'Liberal Muhallif' Gazetesi: Akın 1933", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce Liberalizm*, C. 7, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 229.

Ahmet Ağaoğlu'nun demokratik yönetim anlayışını en ideal sistem olarak göstermesinde demokrasi ile liberalizm arasında kuvvetli bir bağ olduğu inancının önemli bir yeri olduğu aşikârdır. Nitekim ona göre, demokrasi her türlü kabiliyetin gelişimine engelsiz ve pürüzsüz sahalara açan ferdi hürriyet temeli üzerine kurulmuştur.⁴⁰ Ağaoğlu, bireysel hürriyetler kadar serbest piyasa sistemi ile demokrasi arasında da doğrusal bir ilişkinin varlığını belirtmiştir. Bu görüşlerini haklılaştırmak amacıyla, Sovyet Maarif Komiseri Lunatcharsky'nin Bolşevikler'e hitaben söylediği; "Unutmayalım ki siz henüz hiçbir şey yaratmadınız. Bugün kullandığımız aletler, faydalandığımız cihazlar ve ilimler burjuva kültürünün mahsülüdür!" sözlerini örnek göstererek, demokrasiyi inkâr edenlerin demokrasi ve iktisadî gelişim arasındaki müspet ilişkiyi görmesinin gerektiğini ifade etmiştir.⁴¹

Demokratik yönetim şeklini doğrudan demokrasi ve temsili demokrasi şeklinde tasnif eden Ahmet Ağaoğlu'nun demokrasi anlayışı temsili demokrasi anlayışına dayanmaktadır. Onun bu tercihinin ilişkin gerekçeleri doğrudan demokrasinin uygulanmasının teknik imkansızlığı kadar, Türk halkının demokratik yeterliliği hususunda duyduğu kuşku da içerir niteliktedir. Nitekim Ağaoğlu, bir milletin veya topluluğun yönetme gücünü doğrudan doğruya eline almasının mümkün olmadığını belirterek, döneminin dünyada genel kabul gören demokrasi anlayışının da bu prensibi esas aldığını söylemektedir. Liberal bireyci Ağaoğlu'nun bu konudaki çekincelerinde liberal teorinin demokrasiyle olan gerilimli ilişkisinin de etkili olduğu iddia edilmektedir.⁴² Kanaatimizce Ağaoğlu'nun demokrasiyle ilgili kuşku ifadelerinin temelinde liberalizmin demokrasiyle olan ilişkisinden ziyade, onun Türk toplumunun zihni ve ahlâkî yetersizliğine ilişkin dönemin genel kabulünün yer aldığı söylenebilir.⁴³ Buna göre, Ağaoğlu'nun da içinde yer aldığı birçok cumhuriyet eliti, cumhuriyet öncesi düzenin zihniyet dünyasını sahiplenmeyi sürdüren toplumun ancak yeni sistemin değerleri ekseninde eğitilmesi ve aydınlatılması halinde bu yetkinliği elde edebileceğine inanmaktadır. Nitekim Ağaoğlu, Türk halkının mevcut toplumsal yapısının doğrudan demokrasiye hayata geçirecek yeterlilikten yoksun olduğunu, henüz Cumhuriyet rejiminin yürürlüğe girmediği 1 Haziran 1922 gibi erken denilebilecek bir tarihte kaleme aldığı yazısında kat'i şekilde ifade etmektedir:

40 Ağaoğlu, *Devlet ve Fert*, s. 21.

41 Ağaoğlu, a.g.e., s. 66.

42 Murat Yılmaz, "Ahmet Ağaoğlu ve Liberalizm Anlayışı", *Türkiye Cünüğü*, Ankara 1993, Sayı: 23, s. 66.

43 Salih Zeki Haklı, "The Rethinking of the July 15 Coup Attempt on Bureaucratic Communitarianism in Turkey", *Bilig*, Ankara 2016, Sayı: 79, s. 100.

Hele bizde umumun seviyei irfaniyesi [zihnî olgunluğunun seviyesi] ile terbiyei içtimaiyye ve siyasiyesi [toplumsal ve siyasî eğitimi] nazarı dikkate alınınca bunun katiyen gayri mümkün olduğu ufacak bir teemmülle [düşünmeyle] tezahür eder.⁴⁴ (açıklamalar bizim)

18 Temmuz 1922 tarihli Hakimiyeti Milliye gazetesindeki yazısında da toplumun demokratik anlayışının gelişmesi için yapılması gerekenlere değinmektedir. Ağaoğlu, demokrasinin sağlıklı şekilde gelişebilmesi için bilhassa toplum ile yeterli derecede irtibat kuramayan aydınları eleştirerek, onların üstlenmesi gereken rolü şu sözlerle ifade etmektedir: “Köylü ne libasımızdan, ne kıyafetimizden, ne dinimizden, ne âdetimizden, ne kitabımızdan, ne yazımızdan anlar, biz ve onlar tamamen başka insanlarız”.⁴⁵ Bu farklılığın giderilememesine aydın kesimi ile halkın arasındaki kapatılamayan derin uçurumun neden olduğunu ve bunun da sorumlusunun yine Türk aydını olduğunu belirtmektedir. Ona göre, eğer Türkiye’de halkın temsiliyetine dayalı demokratik bir sistem olacaksa aydın kesiminin de düşünce, söz ve davranışında toplumun büyük kesimini teşkil eden köylü ve çiftçiyi esas alan bir yaklaşım göstermesi gerektiğini söylemektedir. Halkın iradesinin tercümanı olmaktan uzaklaşmış bir sistemin ise demokrasi olarak değil, tam tersine baskı, zorbalık ve gasp idaresi olarak görüleceğini ifade etmektedir.⁴⁶

Ağaoğlu bu seçkin anlayışına rağmen demokrasinin belli bazı kısıtlara sahip olmasının şart olduğunu söylemektedir. Demokrasinin tanımını yaparken dahi onun hangi şekli şartlara tabi olduğunu dile getirmektedir. Ağaoğlu’nun saydığı şekli şartlar göz önüne alındığında, aydın kesime biçtiği role rağmen, yine de birey temelli bir demokrasi anlayışına sahip olduğu görülmektedir. Nitekim bu anlayıştan hareketle, demokrasiyi çoğunluğun hâkim olması, bu çoğunluğun taşıdığı zihniyetin ve düşünme tarzının itibar görmesi, çoğunluğun ihtiyacının tatmin edilmesi ile çoğunluğun beklentilerinin ve arzularının millet hayatının üzerinde etkili olması şeklinde tanımlamaktadır.⁴⁷ Bununla birlikte yönetici azınlığın belirlenmesi sürecinde örgütlenme ve yarışma özgürlüğü yani çok partili siyasi yapı öngörmektedir. Ona göre, Türk toplumunun geri kalmasının bir diğer nedeni de yarışma ortamının yokluğudur. Siyasi partiler ne kadar çoğalır ve çeşitlenirse, o nispette görevlere layık kimselerinin yetişeceğini ve memleketin hayatının gelişeceğini ifade etmektedir.⁴⁸

Demokratik bir yönetim sisteminde üstün ve seçkin bir idareci zümrenin olabilmesi için gerekli şartı geniş bir rekabet alanının tesis edilmiş olmasına

44 Ağaoğlu, *İhtilal mi İnkılap mı?*, s. 37.

45 Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 55.

46 Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 58.

47 Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 42.

48 Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 53.

bağlamaktadır. Bu rekabet alanının tesisi içinde ülkedeki herkesin memleketin geleceği konusunda aynı haklara ve dereceye sahip olduklarının, ülkedeki bütün işlere katılmada ve bütün rütbe ile makamlara erişmede eşit olduklarının ve de bu konudaki yegâne prensibin kişilerin istidatları ve yeteneklerinin olacağına kabul edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Siyasî rekabet sayesinde idarecilerin en müktedirlerden, liyakat sahiplerinden ve kudretli kişilerden oluşacağını ve böylelikle toplumun sağlam bir şekilde oluşacağını ifade etmektedir.⁴⁹

Ahmet Ağaoğlu'nun demokrasiyle ilgili düşüncelerinde hükümetin ve bürokrasinin denetlenmesi meselesi de önemli bir yere sahip bulunmaktadır. Birçok yazısında Cumhuriyet'in ilk yıllarında faaliyet gösteren hükümet ve bürokrasiye yönelik eleştirilerini dile getirdiği görülmektedir. Ağaoğlu, Türkiye'de hâkim olan tek-parti sisteminin Cumhuriyet rejimine uygun bir sistem olmadığını ifade etmekte ve Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren CHF'nin yanında ikinci bir fırkanın varlığını zaruri görmektedir. Bu görüşlerin ışığında Ahmet Ağaoğlu 1926 senesinde ülkenin mevcut hali ve nelerin yapılması gerektiği hususunda Mustafa Kemal'e ve İsmet Paşa'ya bir rapor sunmuştur. Mustafa Kemal'in dikkatle incelediği ve üzerine notlar aldığı raporunda Ağaoğlu, ilerleyen yıllarda CHF'ye ve bürokrasiye yönelteceği eleştirileri ilk olarak fırka yöneticilerine sunmaktadır. Raporda; CHF içinde kendi çıkarları çalışan kimselerin halkta büyük bir huzursuzluğa neden oldukları, bu kişilerin halka karşı mütehakkim ve kibirli davrandıkları, fırkanın üst düzey kadrosunun inkılâpların yerleşmesi hususunda yetersiz kaldıkları, hükümetin hiçbir denetime tabi olmadan dilediği gibi hareket etmesinin siyasî sisteme büyük zarar verdiği ve bu durumun büyük suiidare ve suiistimallere neden olduğu, bu sorunun giderilmesi için fırka içinde bütün meselelerin tam bir özgürlük ve serbesti içinde tartışılması gerektiği belirtilmektedir.⁵⁰

Ağaoğlu'nun bu görüş ve tenkitleri 1930 senesinde kurulan SCF'nin kurucu kadrosunda yer almasına neden olmuş ve SCF'nin yürüttüğü muhalefet de Ağaoğlu'nun 1926'daki raporunda belirttiği bu hususlar üzerine odaklanmıştır.⁵¹ Ahmet Ağaoğlu'nun bu husustaki kanaatlerini SCF'nin kurulmasından kısa bir süre önce ütopyik bir eser şeklinde yayınladığı "Serbest İnsanlar Ülkesinde" isimli eserinde de değinmiştir. Bu kitapta Ağaoğlu, demokrasinin ve hürriyetlerin korunması ve geliştirilmesi için yürütmenin ve idarenin denetimi meselesinin önemini şu şekilde ifade etmiştir:

49 Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 44.

50 Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, YKY Yayınları, İstanbul 2006, s. 473-477.

51 Soysal, *a.g.m.*, s. 204.

Serbest ülkeye gelince... Filvaki ülkede memurlar dikkatle, itina ile intihap olunurlar. Fakat unutmayınız ki hükümet ve kuvvet bozucu amillerdir. Buddha kendi nefisini tezkiye etmek istediği zaman ilk işi hükümeti terk etmek oldu. İnsanlar üzerinde hükümet sürme en saygılı ve en seçme ruhlarda bile tahakküm hevesi uyandırır. Eğer hükümet sürenler etraftan bakan, gören ve lazım olduğu zaman tenkit ve muaheze eden gözler olduğunu bilmezlerse, gitgide ve kendileri farkında olmaksızın bile bu heveslerini arttırlar ve nihayet zorbalık yoluna saparlar. Binaenaleyh idare edenlerin kendi nefisleri için bile murakabenin bulunması lazımdır.⁵²

Denetimin herkesin ağzına geleni söylemek olmadığını veya şahsiyeti hedef alan, iftira ve iddiadan ibaret olan sözlerin denetim sayılamayacağını belirten Ağaoğlu, sınırını ve kapsamını tespit ettiği denetimle ilgili bu görüşleri çerçevesinde CHF dışında yeni bir fırkanın da siyasî hayatta yer almasının gerekli olduğuna inanmıştır. Nitekim Çankaya köşkünde muhalif bir fırkanın faydalı olup olmayacağını tartışıldığı bir gece Ahmet Ağaoğlu özgürlüğün temini için çok partili sistemin elzem olduğunu açık şekilde ifade etmiştir. Ona göre serbesti insanı kuşatan bir havadır ve eğer o hava kurutulursa kimse ne söz istemek ne de söz söylemek hevesi kalacaktır.⁵³

Ahmet Ağaoğlu'nun demokrasi anlayışında sivil toplumun da önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Batı'nın hürriyete ve demokrasiye dayalı sisteminin temelinde aile hayatının güçlü olması, toplumsal ilişkilerin sürekli ve kuvvetli olması, şehirlerin belirli serbestiyete göre gelişmesi ve taşra meclisleri aracılığıyla demokrasinin tabandan yükselmesi gibi özellikler yer almaktadır. Nitekim Batı'daki idarecilerin böyle bir toplumsal yapının içinden çıkmaları ve de ülke idaresini üstlenmeden önce birçok sosyal teşkilatta görev yaptıklarını ifade etmektedir. İdareciler serbest rekabet sistemi içerisinde bu ve benzeri teşkilatlarda yeteneklerini ve yeterliliklerini geliştirme imkanına sahip olmaktadır. Ağaoğlu'na göre, bir ülkede bu tür teşkilat ve kurumların yer aldığı sivil toplum ne denli büyük gelişme gösterirse ona mütenasip olarak ülkenin gelişmesi ve de liyakat sahibi kişilerin yetişmesi de mümkün hale gelecektir.⁵⁴

Devletçilik Düşüncesinin İçeriğine İlişkin Tartışmalar

Dört aylık kısa bir ömre sahip olan SCF'nin 17 Kasım 1930'da siyasî faaliyetlerine son vermesinden sonra yurt gezisine çıkan Mustafa Kemal, SCF'nin kabul ettiği tarzda bir fırka programına ihtiyaç duyulduğunu düşünerek; devletçilik kavramı üzerinde duran bir konuşma yapmıştır.⁵⁵ 1929'daki Büyük Buhran'dan sonra tüm dünyada kabul edilmeye başlanan bu yeni görüş böy-

52 Ağaoğlu, *Serbest İnsanlar Ülkesinde*, s. 35.

53 Soyak, *a.g.e.*, s. 401.

54 Ağaoğlu, *İhtilal mi İnkılap mı?*, s. 53.

55 Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, Savaş Yayınları, Ankara 1982, s. 59.

lelikle Türkiye'de de konuşulmaya başlanmış ve İsmet İnönü'nün Sivas'ta mutedil devletçilik⁵⁶ olarak adlandırdığı yeni iktisadî sistem, önce CHF'nin programında ilerleyen dönemde de devletin tatbik edeceği ilkeler arasında yerini almıştır.

Devletçiliğin yönetici kadro tarafından yeni iktisadî model olarak tanınmasından sonra gerek CHF yöneticileri gerekse aydınlar arasında devletçiliğin mahiyeti konusunda tartışmalar yaşanmaya başlamıştır. Kemalizm'i sosyalizm üzerinden yorumlayan Kadro Dergisi, yaşanan iktisadî krizin serbest piyasa ekonomisinden kaynaklandığını iddia ederek; CHF'nin benimsediği devletçilik anlayışını devletin tüm iktisadî süreçleri idare ve kontrol etmesi gereken bir yöntem olarak tanımlamıştır. İktisadî Devletçilik adı altında daha ılımlı görüşlere sahip iktisatçı Ahmet Hamdi Başar⁵⁷ ise dünyadaki ekonomik krizin Marksistlerin iddia ettikleri nedenlerden kaynaklanmadığını belirterek; tercih edilecek devletçilik anlayışının sadece liberalizme değil aynı şekilde sosyalizme de karşı mesafeli olması gerektiğini ifade etmiştir. Başar, Türkiye gibi geri bırakılmış ülkelerin yukarıda sayılan ideolojilere değil, kendilerine has usul ve tedbirlere muhtaç olduğunu söylemiş ve İktisadi Devletçilik görüşünü benimseyen Türk inkılâbının bu memleketlere birer örnek teşkil edeceğini belirtmiştir.⁵⁸

Devletçilikle ilgili yapılan bu tartışmalara Ahmet Ağaoğlu da liberal bireyci görüşleri üzerinden iştirak ettiği görülmektedir. Devletçilik kavramını öncelikle devletin ne olduğu meselesinden hareketle ele alan Ağaoğlu, devletin iki önemli siyasî ve içtimaî işlevi bulunduğunu ifade etmektedir. Birincisi, devlet siyasî ve içtimaî çatışma noktalarında düzenin bozulmasını önlemekten ve sosyal ahengin sağlanmasından sorumludur. Buna göre devlet bu işlevi yerine getirmekle sadece güvenliği sağlamakla kalmamakta, aynı zamanda siyasî ve içtimaî yapının ilerlemesini de temin etmektedir. Ağaoğlu'na göre insanlık tarihi, her biri daha ileri bir seviyeyi simgeleyen "oluş" aşamalarına göre ilerlemektedir. Bu aşamaların temel aktörleri ise devlet ve bireylerden meydana gelmektedir. Birey kendi yapısı itibariyle içerisinde gerilim ve ya-

56 Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, AİTİA Yayınları, Ankara 1981, s. 42.

57 Ahmet Hamdi Başar 1897 yılında İstanbul'da doğmuş ve vefat ettiği 1971 senesine kadar birçok siyasi ve iktisadi girişimde yer almış bir eylem adamı, müteşebbis bir tüccar; görüşlerini ise yayımladığı kitap ve dergiler aracılığıyla dile getirmiş bir fikir adamıdır. 1925 ila 1934 yılları arasında İstanbul Liman Şirketi müdürlüğünü yaptığı için "Limancı Hamdi" olarak da tanınan Başar, 1950'li yıllarda DP, Millet Partisi ve CHP'de siyaset yapmıştır. Kaleme aldığı birçok telif eserin yanı sıra; 1932 ila 1934 seneleri arasında Kooperatif ve 1962 ila 1971 yılları arasında ise Barış Dünyası dergilerini çıkararak iktisadi düşüncelerini dile getirmiştir. Başar hakkında detaylı bilgi için bkz. Murat Koraltürk, *Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları, Meşrutiyet, Cumhuriyet ve Tek Parti Dönemi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007. Hilmi Ziya Ülken, "Ahmet Hamdi Başar", *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul 2001, ss. 408-412.

58 Ahmet Hamdi Başar, "İktisadi Devletçilik Hakkında Konferans", *Kooperatif Dergisi Seçilmiş Makaleler*, İstanbul 1933, Sayı: 10, s. 174.

raticı özellikler taşıyan bir varlıktır. Böylelikle birey tarihsel açıdan özgürlüğe sahip bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte bireyin özgürlüğü genişledikçe, diğer bir ifadeyle tarih ilerledikçe, devletin nizam ve ahenk sağlamak için nüfuz etmesi gereken alanlar da bu duruma mütenezip şekilde genişlemektedir.⁵⁹ Devlet bu eylemleri neticesinde herhangi bir huzursuzluğun çıkmasına mâni olmakta ve sosyal ahengi sağlamayı başarmaktadır. Devletin ikinci görevi ise, yönetilenlerin siyasî sisteme katılımları için gereken olgunluk düzeyine ulaşmalarını sağlayacak eğitim hizmetini sunmaktır.⁶⁰ Ağaoğlu gerek demokratik siyasî sistemin oluşabilmesi gerekse toplumun kendi kararlarını almasını sağlayacak zihnî ve ahlâkî yeterliliğe ulaşabilmesi için devletin etkin bir rol üstlenmesi gerektiğine inanmaktadır. Nitekim yapılan siyasî ve içtimaî değişiklikleri halka anlatmak ve halkın yeni sisteme uyumunu sağlamak amacıyla 1932 senesinde kurulmaya başlanan Halkevleri ve Halkodaları projesini büyük bir memnuniyetle karşılamıştır.

İçtimaî ve iktisadî gelişme hususlarında en etkili unsuru birey olarak kabul eden Ağaoğlu, devletin temel görevlerini bu şekilde sıraladıktan sonra devletçiliğin nasıl anlaşılması gerektiği meselesine geçmektedir. Kendisini Kemalist, inkılapçı, demokrat ve liberal devletçi olarak tanımlayan Ağaoğlu,⁶¹ kendi devletçilik anlayışını da bireyin önemi üzerinden ve tarihsel gelişmelerden hareketle iki farklı açıdan tarif etmektedir. Buna göre bir devletin teknik açıdan gelişmesi, Kadrocuların iddia ettiğinin aksine, planlamaya ve kumanda etmeye dayalı bir devletçilik anlayışı ve uygulamasıyla mümkün olamaz.⁶² Ona göre her devlet vatandaşlarının uymakla yükümlü olduğu kararları aldığı için doğası itibariyle devletçi bir anlayışa sahiptir. Ayrıca bireylerin keşif ve icatlarıyla gerçekleşen ilerlemeler sonucunda modern devletlerin iletişim ve ulaşım başta olmak üzere vatandaşlarına sunmakla yükümlü oldukları hizmetler her geçen dönem artmaktadır. Bununla birlikte devleti sermaye birikimini sağlayan ve üretimi gerçekleştiren yegâne ekonomik aktör olarak gören anlayışın ise bu doğal devletçilikle uyuşmadığını ilave etmektedir. Bu nedenle kendi devletçilik anlayışının, devletlerin sadece bireylerin kendi başlarına yapamayacağı işleri üstlenmeleri ve geri kalan işleri de bireylere bırakmasına dayandığını ifade etmektedir.⁶³

Ağaoğlu, kendi yaşadığı dönemde, devletçiliğin dünya genelinde revaç bulmasının temel sebebinin ekonomik sınıflar arasındaki zıtlıkların gideril-

59 Ağaoğlu, *Devlet ve Fert*, s. 40.

60 Ağaoğlu, *Serbest İnsanlar Ülkesinde*, s. 31.

61 Ağaoğlu, *Devlet ve Fert*, s. 101.

62 Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 17.

63 Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 30-33.

meye çalışılmasına ve bu sorunların daha büyük içtimaî sorunlara dönüşmesinin engellenmesine dayandığını ifade etmektedir. Fakat bu zıtlıkların henüz ortaya çıkmadığı ülkelerde devletin iktisadî sahaya müdahale etmesine imkân tanımının gereksiz olduğu kadar zararlı neticelere de sebebiyet vereceğini belirtmektedir. Türkiye'de böyle bir zıtlık henüz yaşanmamışken devletin ekonomik hayata doğrudan müdahale etmesini istemenin özel teşebbüsleri ve bunların meydana getireceği sermaye birikimini daha doğmadan yok edeceğini dile getirmektedir.⁶⁴

Ağaoğlu bu görüşlerinden hareketle Kadrocuların da, benzer şekilde, devletin tüm iktisadî işleri planlamasını ve nizam vermesini istemekle Türk milleti için uygulanamaz bir devletçilik fikrini öne sürdüklerini dile getirmektedir.⁶⁵ Zira geri kalmış bir ülkede devletin müdahalesinin sağlıklı olmasını sağlayacak bir durum yoktur. Nitekim sermaye birikiminin, teknik bilgi ve yetişmiş elemanların olmadığı bir ülkede bir bürokratlar grubunun gelişmeyi sağlamasının mümkün olmadığını söylemektedir.⁶⁶

Ahmet Hamdi Başar da, Kooperatif dergisindeki yazılarıyla, Şevket Süreyya Aydemir ile Ahmet Ağaoğlu arasında cereyan eden devletçilik tartışmasına katılmıştır. Başar, bu tartışmada Aydemir'i hem Kadro dergisinde hem de "İnkılap ve Kadro"da yazdığı yazılardan dolayı eleştirirken, Ağaoğlu'nu da modası geçmiş fikirleri savunmakla itham etmiştir. Aydemir'in iktisadî planlamayı ve Avrupa'daki sınıf mücadelelerini yanlış şekilde izah ettiğini belirten Başar, planlamanın sadece devletin sanayi üretimini denetleyip büyük mülkiyeti elinde tutması demek olmadığını belirtmiştir. Bunun tam tersi şekilde uygun planlamanın diğer iktisadî güçleri de içine alacak şekilde yapılması ve devletin elinde tutacağı mülkiyeti kısa bir süre sonra özel sektöre devretmesi şeklinde düşünülmesi gerektiğini söylemiştir. Ayrıca Aydemir'in Avrupa'da ortaya çıkan ekonomik buhranın sınıf mücadelesinden kaynaklandığını iddia ederken çok da ikna edici deliller sunmadığını ifade etmiştir.⁶⁷

Başar, daha çok Ağaoğlu ve Aydemir arasındaki gelişmişlik-geri kalmışlık tartışmasıyla ilgilenmiş ve neticesinde Ağaoğlu ile arasında bir kalem kavgası meydana gelmiştir. Bu tartışmada, Batı'nın gelişmişliğini bireyin korunmasına, bireysel çalışmaya önem verilmesine ve de hürriyet ortamının sağlanmış olmasına bağlayan Ahmet Ağaoğlu'nu yönetim biçimi ve gelişmişlik düzeyi arasındaki neden-sonuç ilişkisini tersten anlamakla eleştirmiştir. Başar'ın Ağaoğlu'na yönelik eleştirisi, yapılan inkılapları Ağaoğlu'nun

64 Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 62.

65 Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 117.

66 Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 67.

67 Ahmet Hamdi Başar, "Plan Mefhumu Hakkında", *Kooperatif Dergisi Seçilmiş Makaleler*, İstanbul 1932, Sayı: 2, s. 91.

siyasî yapıdaki değişimin iktisadî kalkınmayı sağlayacağı değerlendirmesine dayanmaktadır. Nitekim Başar'a göre, bir memleketin iktisadî manada geri veya ileri olması onun idare şeklinden kaynaklanmamakta; tam aksine, idare şekli ülkenin iktisadî olarak ileri veya geri kalmasına göre şekillenmektedir.⁶⁸ Ağaoğlu'nun Türkiye'nin kalkınması için öncelikle demokratik rejimin ihdasını ngrmesiyle, aslında devresini tamamlamış bir fikri savunduğunu ifade etmektedir. Zira Başar'a göre, bir ülkenin demokrasi ve hürriyete kavuşabilmesi için, öncelikle iktisadî olarak kalkınması gerekmektedir. Başar, Türk inkılâbını sadece basit bir demokrasi inkılâbı şeklinde görmenin tarihi bir yanılığ olduğu söyleyerek,⁶⁹ Ağaoğlu'nun inkılâba verdiği siyasî anlamın SCF'nin kapatılması suretiyle artık iktidar tarafından geçersiz sayıldığını dile getirmektedir.⁷⁰

Başar'ın kendisine yönelik eleştirilerine cevap veren Ağaoğlu, Başar'ın "İnkılâp ve Kadro"daki fikirlere olan yakınlığını açık şekilde beyan ettiğini söylemektedir. Kendi fikirlerinin iktidar tarafından geçersiz sayıldığı iddiasını da reddetmekte ve gerek Mustafa Kemal'in gerekse İsmet Paşa'nın devletçilik ile ilgili beyanatlarında kendisinin, "devlet devletin yapacağı, fert de ferdin yapacağı işlerle meşgul olmalı" şeklindeki görüşleriyle hemfikir olduklarının ayan beyan ortada olduğunu ifade etmektedir. Doğu-Batı meselesini tersten izah etmesiyle ilgili eleştirileri de yanıtlayan Ağaoğlu, bu konuda kendisini kesin şekilde haklı gördüğünü, zira eğer durum Başar'ın söylediği şekilde olsaydı, mevcut iktidarın inkılâbın içine hürriyet yerleştirmek gibi bir meselesinin olmayacağını belirtmektedir.⁷¹

Sonuç

Tanzimat döneminden itibaren bütün siyasetçilerin ve aydınların temel amacı devleti kurtarmak ve daha güçlü bir siyasî ve içtimaî yapı kurmak olmuştur. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinin siyasetçi-aydın örneklerinden birisini teşkil eden Ahmet Ağaoğlu da benzer bir amaç doğrultusunda faaliyetlerde bulunmuştur. Bu nedenle onun liberalizm, demokrasi ve devletçilik anlayışının merkezinde siyasî sistemi kuvvetlendirme arzusu yer almıştır. Siyasî, iktisadî ve içtimaî sistemin yeniden kurulmaya çalışıldığı bir dönemde liberal ilkelerin dikkate alınması halinde arzu edilen seviyeye daha hızlı ve

68 Ahmet Hamdi Başar, "Ağaoğlu-Kadro Münakaşası: şark-Garp Tezadı Hakkında Tezatl İddialar", *Kooperatif Dergisi Seçilmiş Makaleler*, İstanbul 1932, Sayı: 7, s. 134.

69 Ahmet Hamdi Başar, "Ağaoğlu Ahmet Beye Cevabımız", *Kooperatif Dergisi Seçilmiş Makaleler*, İstanbul 1933, Sayı: 9, s. 148.

70 Başar, "Ağaoğlu-Kadro Münakaşası: şark-Garp Tezadı Hakkında Tezatl İddialar", s. 133.

71 Ahmet Ağaoğlu, "Bir İzah", *Kooperatif Dergisi Seçilmiş Makaleler*, İstanbul 1933, Sayı: 8, s. 137.

sağlam ulaşılacağına inanmıştır.

Ağaoğlu'nun eserlerine bakıldığında daha çok siyasî hayatta karşılaşılan güncel hadiselerden hareket ederek görüşlerini ifade ettiği görülmektedir. Onun düşüncelerini teorik bir çerçeve yerine karşılaştığı meseleler üzerinden izah etmesi de yine devlet merkezli düşünme tercihi dikkate alınarak açıklanabilir. Nitekim Ağaoğlu'yla aynı dönemde yaşayan ve liberal fikirleri savunan Prof. Dr. Ethem Menemencioğlu'nun daha farklı meseleleri liberal perspektiften ele almış olması, Ağaoğlu'nun pratik Menemencioğlu'nun ise daha çok teorik kaygılardan hareket etmiş olmalarına bağlanabilir. Bu manada, dikkat çeken bir diğer husus Menemencioğlu'nun dönemin en önemli meseleleri arasında yer alan din hürriyeti ile eğitim hürriyetiyle ilgili detaylı görüşleri ileri sürerken;⁷² Ahmet Ağaoğlu'nun bu konulara neredeyse hiç temas etmemesidir. Ağaoğlu, mevcut dinî anlayışın ve eğitim yapısının bireyin gelişmesine mâni olduğunu sıklıkla ifade etmekle birlikte, bireylerin bu hürriyetlerini nasıl koruyacakları ve kullanacaklarına veya yeni eğitim sisteminin hangi usul çerçevesinde oluşturulması gerektiğine ilişkin somut herhangi bir görüş belirtmemektedir.

Ahmet Ağaoğlu, güncel meseleler üzerinden fikirlerini açıklaması istifade ettiği fikirleri en esnek şekilde kullanabilmesini de sağlamaktadır. Bu sayede bir yandan bireycilik kavramına müracaat ederken diğer yandan dayanışmacılık kavramının önemini vurgulaması ya da demokrasinin yönetim şekilleri arasında en üstün olduğunu iddia ederken demokrasinin var olması için toplumun belirli bilinç düzeyine ulaşmasını sağlanmasının öncelikli olduğunu belirtmesi gibi bir durum meydana gelebilmiştir. Tezatlık olarak nitelendirilebilecek bu farklı görüş ve pozisyonların oluşması kendi açısından o an ihtiyaç duyulan veya çözülmesi gereken sorunların cevaplarından kaynaklanmaktadır. Tüm bunlara rağmen Ağaoğlu'nun tutarsız veya ilkesiz bir fikir adamı olduğu asla düşünülmemelidir. Bu durum tezatlık veya esneklik olarak değerlendirilse dahi onun savunduğu bu fikirlerini ve tavrını, belirli bedeller ödemek de suretiyle, ömrünün sonuna dek tutarlı şekilde savunduğu bilinmektedir. Onun sadece fikrî bir sabiteye bağlı kalmaktan sakındığı ve kabul ettiği içtimaî gerçeklik karşısında daha serbest olmaya çalıştığı görülmektedir. Ömrü boyunca Kemalist değişime gönülden bağlı kalan Ağaoğlu, bu değişim sürecinin hedefine ulaşabilmesi için liberal siyasî ve iktisadî ilkeler esas alması gerektiğine inanmıştır.

72 Haklı, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Sosyal Liberal Bir Akademisyen: Prof. Dr. Ethem Menemencioğlu", s. 64-71.

Kaynakça

- AĞAOĞLU, Ahmet, *Serbest İnsanlar Ülkesinde*, Sanayii Nefise Matbaası, İstanbul 1930.
- AĞAOĞLU, Ahmet, *Devlet ve Fert*, Sanayiinefise Matbaası, İstanbul 1933.
- AĞAOĞLU, Ahmet, "Bir İzah", *Kooperatif Dergisi Seçilmiş Makaleler*, İstanbul 1933, Sayı: 8, ss. 136-139.
- AĞAOĞLU, Ahmet, *Ben Neyim*, ?, İstanbul 1939.
- AĞAOĞLU, Ahmet, *Gönülsüz Olmaz*, ?, Ankara 1941.
- AĞAOĞLU, Ahmet, *İhtilal mi İnkılap mı?*, Alaeddin Kırıl Basımevi, Ankara 1942.
- AĞAOĞLU, Ahmet, *Üç Medeniyet*, Doğu Kitapevi, İstanbul 2013.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İnkılap ve Kadro*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003.
- BAKIREZER, Güven, "Batı Medeniyeti Hayranı Liberal Bir Aydının Çelişkisi ve Sınırları: Ahmet Ağaoğlu", *Toplumsal Tarih*, İstanbul 1997, Sayı: 41, ss. 36-42.
- BAŞAR, Ahmet Hamdi, "Plan Mefhumu Hakkında", *Kooperatif Dergisi Seçilmiş Makaleler*, İstanbul 1932, Sayı: 2, ss. 85-94.
- BAŞAR, Ahmet Hamdi, "Ağaoğlu-Kadro Münakaşası: Şark-Garp Tezadı Hakkında Tezatlî İddialar", *Kooperatif Dergisi Seçilmiş Makaleler*, İstanbul 1932, Sayı: 7, ss. 131-135
- BAŞAR, Ahmet Hamdi, "Ağaoğlu Ahmet Beye Cevabımız", *Kooperatif Dergisi Seçilmiş Makaleler*, İstanbul 1933, Sayı: 9, ss. 145-149.
- BAŞAR, Ahmet Hamdi, "İktisadi Devletçilik Hakkında Konferans", *Kooperatif Dergisi Seçilmiş Makaleler*, İstanbul 1933, Sayı: 10, ss. 150-177.
- BAŞAR, Ahmet Hamdi, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, AİTİA Yayınları, Ankara 1981.
- BORATAV, Korkut, *Türkiye'de Devletçilik*, Savaş Yayınları, Ankara 1982.
- GEORGEON, François, "Azerbaycanlı Bir Entellektüelin Ortaya Çıkışı: Ahmed Ağaoğlu'nun Fransa Yılları 1888-1894", *Toplumsal Tarih*, İstanbul, 1994, Sayı: 1, ss. 6-12.
- GÜNEŞ, Turan, *Türk Demokrasisinin Analizi*, Ümit Yayıncılık, Ankara 1996.
- HAKLI, Salih Zeki, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Sosyal Liberal Bir Akademisyen: Prof. Dr. Et-hem Menemencioğlu", *Liberal Düşünce*, Ankara 2016, Sayı: 82, ss. 55-77.
- HAKLI, Salih Zeki, "The Rethinking of the July 15 Coup Attempt on Bureaucratic Communitarianism in Turkey", *Bilig*, Ankara 2016, Sayı: 79, ss. 89-106.
- HAKLI, Salih Zeki, *Özgür Toplumda Birey ve Cemaat*, Liberte Yayınevi, Ankara 2017.
- KARA, İsmail, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslam I*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2009.
- KORALTÜRK, Murat, *Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları, Meşrutiyet, Cumhuriyet ve Tek Parti Dönemi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007.
- KÖKER, Levent, "Kemalizm/Atatürkçülük: Modernleşme, Devlet ve Demokrasi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm*, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, ss. 97-112.
- LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Türk Tarih Kumru Basımevi, çev.: Metin Kıratlı, Ankara 2000.
- ÖZAVCI, Hilmi Ozan, *Intellectual Origins of the Republic Ahmet Ağaoğlu and the Genealogy of Liberalism in Turkey*, Brill, Leiden 2015.

- SHISSLER, A. Holly, *İki İmparatorluk Arasında Ahmet Ağaoğlu ve Yeni Türkiye*, çev.: Taciser Ulaş Belge, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005.
- SOYAK, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, YKY Yayınları, İstanbul 2006.
- SOYSAL, A. Gün, "Ahmet Ağaoğlu", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, ss. 202-207.
- TRAK, Ayşe, "Devlet ve Fert: Gecikmiş Bir Kitap Eleştirisi", *Toplum ve Bilim*, İstanbul 1981, Sayı: 14, ss. 64-83.
- TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi III (Birinci Bölüm)*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1991.
- UYAR, Hakkı, "Ağaoğlu Ahmet'in 'Liberal Muhalif' Gazetesi: Akın 1933", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce Liberalizm*, C. 7, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, ss. 224-231.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, "Ahmet Hamdi Başar", *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul 2001, ss. 408-412.
- YILMAZ, Murat, "Ahmet Ağaoğlu ve Liberalizm Anlayışı", *Türkiye Günlüğü*, Ankara 1993, Sayı: 23, ss. 56-71.